

Examen HAVO 2021

tijdvak 2
vrijdag 18 juni
13.30 - 16.30 uur

economie

Bij dit examen hoort een bijlage.

Achter dit examen is een erratum opgenomen.

Achter het correctievoorschrift is een aanvulling op het correctievoorschrift opgenomen.

Dit examen bestaat uit 28 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 57 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Economie havo

Centraal examen havo

Tijdvak 2

Opgaven

Aan de secretarissen van het eindexamen van de scholen voor havo,

Bij het centraal examen economie havo op vrijdag 18 juni, aanvang 13.30 uur, moeten de kandidaten de volgende mededeling ontvangen. Deze mededeling moet bij het begin van de zitting worden voorgelezen en/of aan de kandidaten worden uitgereikt.

Op **pagina 11**, bij **vraag 25** moeten de woorden boven de vraag vervangen worden door:

Gebruik de voorgaande tekst bij deze vraag:

Namens het College voor Toetsen en Examens,

drs. P.J.J. Hendrikse,
voorzitter

Opgave 1 Eigen risico en aanvullende verzekering

uit een krant, december 2017:

Iedereen die in Nederland woont of werkt, moet een basisverzekering voor zorg - kortweg basispakket - afsluiten. De overheid bepaalt wat onder het basispakket valt en wat niet.

Daarnaast kunnen mensen een aanvullende zorgverzekering afsluiten om kosten te verzekeren die buiten het basispakket vallen, zoals tandzorg, fysiotherapie, hulpmiddelen of alternatieve geneeswijzen.

Het basispakket heeft een verplicht eigen risico van minimaal € 385 per persoon per jaar. Verzekerden die kiezen voor een vrijwillig verhoogd eigen risico, krijgen korting op de premie.

De gezamenlijke zorgverzekeringsmaatschappijen zien een trend dat verzekerden zich steeds rationeler gedragen:

- Klanten verzekeren zich alleen nog voor aanvullende zorg waarvan zij (bijna) zeker weten dat zij die gaan gebruiken.
- Gezonde mensen kiezen steeds vaker voor een verhoogd eigen risico bij het basispakket.

Gebruik het krantenartikel.

- 2p 1 Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- Een aanvullende zorgverzekering is een ...(1)... ten opzichte van het basispakket.
 - Doordat klanten steeds rationelere keuzes maken bij het afsluiten van een aanvullende zorgverzekering, zal averechtse selectie ...(2)....

Kies uit:

bij (1) complementair goed / substitutiegoed / inferieur goed

bij (2) toenemen / afnemen / gelijk blijven

Gebruik bron 1.

- 1p 2 Van welke marktform is er sprake op de markt voor basisverzekeringen voor zorg? Leg het antwoord uit.

Het veranderende klantgedrag kan duiden op een verandering in risico-aversie bij verzekerden (zie bron 2 en bron 3).

Gebruik bron 2 en bron 3.

- 2p **3** Leg voor elk van de bronnen uit hoe je hieruit een toename ofwel een afname van risico-aversie bij verzekerden kunt afleiden.

Zorgverzekeraar DSW introduceert voor het jaar 2018 een premiekorting van € 276 per persoon per jaar voor verzekerden die het eigen risico bij het basispakket met € 500 verhogen van € 385 naar € 885. Voorheen hadden alle verzekerden bij DSW alleen het verplichte eigen risico van € 385 per persoon per jaar.

Stel dat 13% van de verzekerden van DSW vrijwillig kiest voor een verhoging van het eigen risico naar € 885. Ga ervan uit dat het aantal verzekerden bij DSW in 2017 en 2018 gelijk is (zie bron 1).

Gebruik de voorgaande tekst en bron 1.

- 2p **4** Bereken hoeveel minder premie-inkomsten DSW in 2018 ontvangt als gevolg van de verleende premiekorting op het basispakket.

- 2p **5** Leg uit dat er bij de aanvullende zorgverzekeringen als gevolg van het veranderende consumentengedrag eigenlijk geen sprake meer is van verzekeren.

Opgave 2 Een handelsoorlog

uit een krant, 2018:

Volgens de Verenigde Staten (VS) dumpst het buitenland staal op de Amerikaanse markt, waardoor de werkgelegenheid in deze sector in de VS onder druk staat. Deze dumping wordt mogelijk gemaakt door de exportsubsidies die buitenlandse overheden aan hun staalproducenten geven. Dumping is een van de oorzaken van het tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans van de VS. De VS willen met protectionistische maatregelen proberen dit tekort tegen te gaan én de eigen werkgelegenheid te beschermen.

Met ingang van 1 juni 2018 stellen de VS daarom een importheffing in van 25% op staal uit onder andere de Europese Unie (EU). Een aantal maanden eerder hebben de VS deze heffing al doorgevoerd op staal uit China. Het opleggen van importheffingen door de VS wordt gezien als de start van een wereldwijde handelsoorlog. De buitenlandse handelspartners hebben namelijk plannen voor tegenmaatregelen, waarbij importheffingen geheven zullen worden op specifieke Amerikaanse producten.

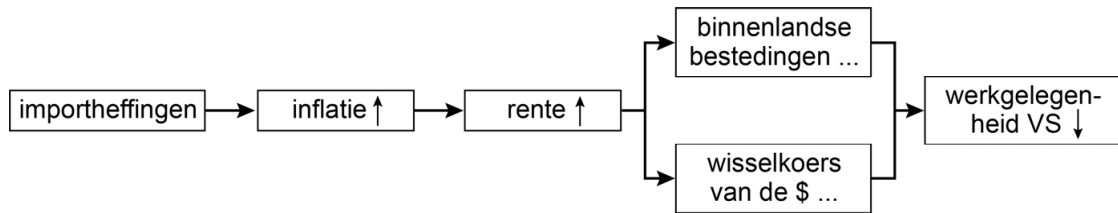
2p **6** Leg uit hoe buitenlandse exportsubsidies op staal dumping op de Amerikaanse markt mogelijk maken.

2p **7** Leg uit hoe de VS door middel van importheffingen op staal een tekort op de lopende rekening kunnen tegengaan.

Volgens econoom Babs Snoeks lost het opleggen van importheffingen niet structureel het grote tekort op de lopende rekening van de VS op. Zij is namelijk van mening dat het tekort grotendeels veroorzaakt wordt door achterblijvende innovatie van de Amerikaanse industrie.

2p **8** Leg uit hoe door innovatie het tekort op de lopende rekening wél structureel opgelost kan worden.

Econoom Snoeks stelt dat het opleggen van importheffingen door de VS uiteindelijk leidt tot minder werkgelegenheid. De importheffingen leiden namelijk tot hogere binnenlandse inflatie, waardoor de Fed (de Amerikaanse Centrale Bank) zal ingrijpen via een renteverhoging.

- 5p **9** Leg uit hoe een renteverhoging door de Fed leidt tot lagere werkgelegenheid in de VS:
- via de binnenlandse bestedingen in de VS, en
 - via de wisselkoers van de Amerikaanse dollar.

Econoom Snoeks wil de opties van de VS en zijn handelspartners om wel of niet importheffingen in te stellen, analyseren met een speltheoretisch model. Elk van de partijen heeft twee opties: wel of geen importheffingen instellen. Elke optie heeft gevolgen voor het bbp. Als beide partijen hun keuze gelijktijdig maken, dan zijn er vier scenario's (zie bron 1). De uitkomsten van de scenario's kunnen in een opbrengstenmatrix weergegeven worden (bron 2).

Gebruik bron 1 en bron 2.

- 3p **10** Is het ontstaan van de handelsoorlog te verklaren op basis van de opbrengstenmatrix? Leg je antwoord uit. Doe het als volgt:
- Neem de opbrengstenmatrix uit bron 2 over op je antwoordenblad.
 - Vul voor de letters A tot en met D de juiste getallen in door gebruik te maken van bron 1.
 - Leg uit hoe de dominante strategie van elk van de twee partijen tot stand komt.
 - Beredeneer vervolgens of het ontstaan van de handelsoorlog te verklaren is door de dominante strategieën van de partijen.

Behalve de hierboven genoemde exportsubsidies, dumping en importheffingen zijn ook andere protectionistische maatregelen mogelijk.

- 2p **11** Noem een andere protectionistische maatregel en licht toe hoe deze maatregel zorgt voor protectionisme.

Opgave 3 Een flexibele AOW?

Nederland kent bij de financiering van het ouderdomspensioen de volgende uitgangspunten:

- een basispensioen voor iedereen volgens de Algemene Ouderdomswet (AOW), waarbij met de ontvangen premies in een jaar direct de uitkeringen in dat jaar worden betaald
- een bedrijfspensioen afhankelijk van het looninkomen, waarbij door een pensioenfonds op basis van belegde premies de uitkering wordt verstrekt
- een vrijwillige aanvullende pensioenverzekering, waarbij er zelf wordt gespaard voor extra pensioen

- 2p 12 Maak van de onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- AOW-uitkeringen worden in Nederland gefinancierd op basis van het ...⁽¹⁾.... Er vindt herverdeling van inkomen plaats tussen leeftijdsgroepen. Hierbij is sprake van ...⁽²⁾... tussen generaties.
 - Bedrijfspensioenen worden uitgekeerd door een pensioenfonds op basis van belegde premies. De werknemer spaart zelf voor zijn pensioen, en wordt daarbij geholpen door de werkgever die meebetaalt aan de pensioenpremie. Hierbij is sprake van ...⁽³⁾...

Kies uit:

bij (1) kapitaaldekkingstelsel / omslagstelsel

bij (2) verplichte solidariteit / vrijwillige solidariteit

bij (3) directe ruil / intertemporele ruil

De AOW-gerechtigde leeftijd was in de wet van 1956 vastgesteld op 65 jaar. Maar als gevolg van de vergrijzing¹⁾ en de ontgroening²⁾ staat de betaalbaarheid onder druk. De beroepsbevolking neemt in verhouding tot het aantal AOW-gerechtigden af. De Nederlandse overheid heeft daarom enkele jaren geleden besloten de AOW-leeftijd geleidelijk te verhogen tot 67 jaar in 2022³⁾.

noot 1 'Vergrijzing' betekent dat het aandeel ouderen in de samenleving stijgt.

noot 2 'Ontgroening' betekent dat het aandeel jongeren in de samenleving daalt.

noot 3 De genoemde gegevens kunnen afwijken van de politieke actualiteit.

- 2p 13 Leg uit hoe een hogere AOW-leeftijd de AOW betaalbaar kan houden. Betrek in je antwoord de gevolgen voor zowel de overheidsinkomsten als de overheidsuitgaven.

uit een krant:

Het verhogen van de AOW-leeftijd leidt tot veel negatieve reacties in de samenleving. Er is juist een toenemende behoefte om de AOW-leeftijd flexibel te maken. Bijvoorbeeld elk jaar dat je de AOW later laat ingaan dan 67 jaar, gaat de uitkering per jaar dat je later stopt 6,5% omhoog. Elk jaar dat je de AOW eerder laat ingaan dan 67 jaar, gaat de uitkering per jaar 6,5% omlaag (zie bron 1).

De voorzitter van de Ouderenbond is voorstander van zo'n flexibele AOW. De staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid is minder enthousiast.

De voorzitter van de Ouderenbond en de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid discussieerden in januari 2021 met elkaar in een televisieprogramma.

– De voorzitter:

“Mijn buurman Henk is laag opgeleid en heeft een fysiek zwaar beroep. Hij wil in goede gezondheid samen met zijn vrouw van zijn oude dag genieten, ook al moet hij daarvoor een deel van zijn pensioenuitkering inleveren. Op 3 januari 2022 wordt hij 65 jaar. Hij zou dan graag met pensioen gaan. Een flexibele AOW maakt dat mogelijk.”

– De staatssecretaris:

“Hoogopgeleiden hebben, in tegenstelling tot Henk, vaak geen fysiek zwaar beroep. Een flexibele AOW kan daardoor leiden tot een nog grotere inkomensongelijkheid tussen laag- en hoogopgeleiden.”

Gebruik de uitspraak van de voorzitter, bron 1, bron 2 en bron 3.

2p 14 Bereken de maandelijkse bruto-AOW-uitkering die Henk in 2022 zou ontvangen als hij gebruik kan maken van een flexibele AOW.

Gebruik de uitspraak van de staatssecretaris en bron 1.

2p 15 Leg uit hoe een flexibele AOW kan leiden tot een nog grotere inkomensongelijkheid tussen laag- en hoogopgeleiden.

Opgave 4 Zelfstandigen niet solidair?

uit een krant:

Op de Nederlandse arbeidsmarkt zijn steeds meer zelfstandige ondernemers zonder personeel (zzp'ers) actief. Deze groep Nederlanders werkt niet in loondienst bij een werkgever maar werkt voor eigen rekening voor opdrachtgevers. Je komt zzp'ers in alle sectoren tegen: van de bouwsector en de zorg tot de advocatuur. In 2008 waren er 810 duizend zzp'ers, wat overeenkwam met 9% van de werkzame beroepsbevolking. Dat aantal is in tien jaar tijd, zowel in economisch slechte tijden als in economisch goede tijden, sterk gegroeid.

De solidariteit binnen het stelsel van sociale zekerheid in Nederland komt onder druk te staan door de groei van het aandeel zzp'ers binnen de werkzame beroepsbevolking. In de eerste plaats gelden voor zzp'ers geen verplichte collectieve verzekeringen tegen arbeidsongeschiktheid en ziekte, zoals die er wel zijn voor werknemers. Particuliere verzekeringen zijn duur, en daarom verzekert een grote groep zzp'ers zich niet. In de tweede plaats gelden er belastingvoordelen voor zzp'ers, waardoor zij minder bijdragen aan collectieve regelingen zoals de bijstandsuitkering en het basispensioen voor ouderen (AOW).

Gebruik het krantenartikel en bron 1.

- 2p 16 Leg aan de hand van de grafiek uit dat het aandeel van de zzp'ers binnen de werkzame beroepsbevolking is gegroeid in 2017 ten opzichte van 2008.

In economisch goede tijden komt het vaak voor dat werknemers hun baan in loondienst verruilen voor het zelfstandig ondernemerschap. Ook in laagconjunctuur zijn er werknemers die deze stap zetten.

- 1p 17 Leg uit waarom werknemers in een laagconjunctuur zouden kiezen voor zelfstandig ondernemerschap.

De buurmannen Zacharia (53 jaar) en Willem (50 jaar) werken allebei in de bouwsector. In 2018 was er een sterke productiegroei in deze sector en gaf Zacharia zijn baan in loondienst op. Hij werd zzp'er in de bouw, terwijl Willem ervoor koos werknemer te blijven. De bouw kent een cao met een bedrijfspensioen.

Zacharia en Willem hebben het krantenartikel gelezen en zijn met elkaar daarover in discussie geraakt.

- Uitspraak 1 – Zacharia: “Ik begrijp niet dat jij werknemer blijft. Mijn inkomen is dankzij de groei in de bouwsector hoger dan dat van jou. Mijn inkomen past zich snel aan de marktsituatie aan. En dan heb ik ook nog belastingvoordelen die jij niet hebt.”
- Uitspraak 2 – Willem: “Ik blijf liever werknemer. Dan weet ik beter waar ik financieel aan toe ben en bovendien ben ik verzekerd tegen arbeidsongeschiktheid en ziekte. Jij mag dat zelf regelen, wat je trouwens nog steeds niet hebt gedaan. En dat terwijl het werken in de bouw niet zonder gevaren is....”
- Uitspraak 3 – Zacharia: “Particuliere verzekeringsmaatschappijen werken met risicogroepen waar ze de premies op afstemmen. Dan is de zelfstandige advocaat beter af dan ik. Er zijn overheidsplannen om te komen tot een verplichte collectieve verzekering tegen arbeidsongeschiktheid en ziekte voor alle zzp'ers in Nederland. Daar wacht ik op, omdat dat veel gunstiger is voor mij. Leve de verplichte solidariteit!”
- Uitspraak 4 – Willem: “Solidair? Jij hebt over enkele jaren net zoveel pensioen als ik, zonder dat je daarvoor betaalt. Dat noem ik geen solidariteit.”
- Uitspraak 5 – Zacharia: “Wat je nu zegt over pensioen klopt niet. Je vergist je!”

Gebruik uitspraak 1.

- 2p **18** Leg uit waarom de beloning van de zzp'er zich sneller aan de marktsituatie aanpast dan het loon van de werknemer.

Gebruik uitspraak 2 en uitspraak 3.

- 2p **19** Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
Zacharia onderbouwt uitspraak 3 als volgt:
Bij een verplichte collectieve verzekering is de verzekeringspremie lager dan bij een particuliere verzekering
- omdat de verhouding $\frac{\text{verzekerden met hoog risico}}{\text{verzekerden met laag risico}}$...(1)... is,
 - en daardoor is de gemiddelde schade-uitkering per verzekerde ...(2)....
- Kies uit:
bij (1) lager / gelijk / hoger
bij (2) lager / gelijk / hoger

Gebruik uitspraak 4 en uitspraak 5.

- 2p **20** Geef twee argumenten namens Zacharia waarom uitspraak 4 van Willem onjuist is.

Gebruik bron 2.

- 3p **21** Bereken hoeveel minder Zacharia als startende zelfstandige betaalt aan inkomensheffing vergeleken met Willem als ze beiden € 33.333 per jaar zouden verdienen. Je hoeft geen rekening te houden met andere aftrekposten dan in de bron genoemd.

Opgave 5 Lenen voor je studie

Studenten die een vervolgopleiding in het hoger onderwijs gaan doen, kunnen daarvoor geld lenen van de overheid. De collectieve vraag naar studieleningen (gevraagd bedrag per jaar, zie bron 1) is onder andere afhankelijk van het aantal studenten en van het te betalen rentepercentage.

- 2p **22** Noem een andere economische factor dan het aantal studenten en het rentepercentage die de collectieve vraag naar studieleningen beïnvloedt. Leg je antwoord uit.

Onderzoek naar de verwachte collectieve vraag naar studieleningen in 2022 leidt tot twee conclusies:

- De vraag naar studieleningen is rente-inelastisch¹⁾ bij een rente tussen 0,5% en 0,3%.
- Bij een lagere rente zou het totale rentebedrag over het in 2022 collectief geleende bedrag dalen.

noot 1 Rente-elasticiteit is de prijselasticiteit van het collectief gevraagde bedrag aan studieleningen.

Gebruik bron 1.

- 2p **23** Toon met een berekening aan dat de rente-elasticiteit gelijk is aan $-0,5$ bij een renteverandering van 0,5% naar 0,3%.

Gebruik bron 1.

- 2p **24** Leg met behulp van de rente-elasticiteit uit dat conclusie b juist is bij een renteverandering van 0,5% naar 0,3%.

Het bestaande sociaal leenstelsel voor de studieleningen kent een aantal voorwaarden:

- Het maximaal te lenen bedrag bedraagt in 2022 circa € 1.075 per maand.
- De aflossingsperiode is 35 jaar.
- De terugbetaling is afhankelijk van draagkracht.

Leerling Bert uit 5 havo bespreekt de consequenties van het sociaal leenstelsel in het kader van zijn profielwerkstuk.

Bert: "Het sociaal leenstelsel helpt studenten over hun leenaversie heen."

Gebruik de voorgaande tekst bij de volgende twee vragen.

- 2p **25** Kies een voorwaarde voor studieleningen onder het sociaal leenstelsel die de uitspraak van Bert ondersteunt. Licht je antwoord toe.

Let op: de laatste vragen van dit examen staan op de volgende pagina.

Opgave 6 Zoek de zon op

Zonnepanelen zorgen voor een duurzame opwekking van energie. De Nederlandse overheid heeft de toepassing van zonnepanelen op woonhuizen in het verleden met een financieel programma gestimuleerd. De subsidieregeling bestaat al enige jaren niet meer. Voorzitter Carlein Solis van de stichting 'NL Duurzaam' stelt: "De terugkeer van de subsidieregeling is nodig voor de ontwikkeling naar een duurzaam Nederland."

- 2p 26 Leg uit dat er sprake is van ruilen over de tijd als de overheid subsidie geeft voor de duurzame opwekking van energie.

Carlein Solis: "Het herinvoeren van de subsidieregeling zal leiden tot een sterke stijging van de omzet voor producenten van zonnepanelen. De subsidie wordt verstrekt aan de producent. Zeker is ook dat het consumentensurplus zal toenemen doordat de subsidie wordt doorgegeven aan de consument. Bovendien heeft het positieve gevolgen voor de werkgelegenheid in andere sectoren van de economie."

Gebruik bron 1.

- 1p 27 Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- Uitgaand van de situatie zonder subsidie bedraagt de prijselasticiteit van de vraag naar zonnepanelen ...(1)....
 - Blijkbaar is de vraag naar zonnepanelen ...(2)....

Kies uit:

bij (1) 0,3 / -0,3 / 3,3 / -3,3
bij (2) elastisch / inelastisch

Gebruik bron 1.

- 1p 28 Geef met een letter of combinatie van letters de toename van het consumentensurplus aan bij herinvoering van de subsidieregeling.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.

Economie havo

Centraal examen havo

Tijdvak 2

Opgaven

Aan de secretarissen van het eindexamen van de scholen voor havo,

Bij het centraal examen economie havo op vrijdag 18 juni, aanvang 13.30 uur, moeten de kandidaten de volgende mededeling ontvangen. Deze mededeling moet bij het begin van de zitting worden voorgelezen en/of aan de kandidaten worden uitgereikt.

Op **pagina 11**, bij **vraag 25** moeten de woorden boven de vraag vervangen worden door:

Gebruik de voorgaande tekst bij deze vraag:

Namens het College voor Toetsen en Examens,

drs. P.J.J. Hendrikse,
voorzitter